

Klart sprog i Norden

Titel:	Klarsprogsarbejdet i Skattevæsenet før og nu	
Forfatter:	Pia Jarvad og Birgitte Agerholm	
Kilde:	Klart sprog i Norden, 2012, s. 25-34	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/ksn/issue/archive	

© 2012 Forfatterne

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Pia Jarvad og Birgitte Agerholm

Klarsprogsarbejdet i Skattevæsenet før og nu

Pia Jarvad:

Før

Ambitionen om at skrive let og forståeligt er langt fra ny. Allerede i fortalen til Jyske Lov fra 1241 står der at:

Logh scal wæræ ærlig oc ræt. thollich. æfter landæns wanæ, quæmælích oc thurftæ-
lic oc opænbaræ. swa at allæ mæn mughæ witæ oc understandæ hvat loghæn sigher

dvs. 'loven skal være ærlig og ret, tålelig efter landets sædvane, velegnet og nyttig og åbenbar (tydelig) så at alle mennesker kan vide og forstå hvad loven siger' (citeret efter Skautrup, 1944, s. 278). Og selv om den første retsregel i Jyske Lov, "Får en mand sig en ægtehustru, da – hvad de end måtte eje ud over deres jord – ejer de hver det halve", unægtelig er til at forstå, så er Jyske Lovs fortale som helhed præget af en retorisk fremstilling af fremmed oprindelse (kanonisk ret). Der er latinske objektivgenitiver (dvs. fx *lovens affattelse*), abstrakter, og låneordsfrekvensen er høj. Fortalen viser tidens højtidelige, litterære sprog, mens selve retsreglerne viser en mere enkel stil.

Den enkle stil genfindes i de andre landskabslove fra samme tid. Det samme gælder Christian den 5.s Danske Lov fra 1683, grundlovene fra 1849, 1866, 1915 og Danmarks Riges Grundlov fra 1953. Den enkle stil forekommer især i tilfælde hvor retsforholdene er enkle. Når retsforholdene derimod er komplicerede, finder man – lige fra landskabslovenes tid til i dag – en kompliceret stil, en stil hvor man benytter fremmede forbilleder i udformningen af retsreglerne. Et tidligt forbillede er den romerske ret, udviklet på latin i den pavelige administration. Herfra stammer idealet om at holde alle retstilfældets omstændigheder sammen i ét punktum. Dette ideal er et af de væsentligste kendetegn ved kancellistilen.

Kancellistilen er blevet vurderet forskelligt, oftest negativt. I *Ordbog over det danske Sprog* (bd. 9, 1927) står der således om ordet *kancellistil*:

den i skrivelser fra et kancelli ell. andre myndigheder ell. overhovedet i retslige og administrative udfærdigelser brugelige stil; især i videre anvendelser: om en (i officielle skrivelser ofte anvendt) upersonlig, indviklet, af lange sætningsperioder bestaaende stil

Ordbogen giver eksempler:

en barbarisk Cancelliestil. (i *Skuespil til Brug for den danske Skueplads*, 1775–1789)

(den) gammeldags pragtfulde Cancellistil. (forfatteren Carl Bernhard 1798–1865)

den majestætisk–upersonlige Kancellistil, der med lige Højtidelighed behandlede en Leverance af Tran og en Indstilling til en høj Ordensdekoration. (forfatteren Sophus Schandorff i bogen *Smaafolk*, 1880)

I Peter Skautrups *Det danske sprogs historie* i 4 bind (1944–1968) kan man følge lov-sprogets udvikling fra landskabslovene til 1960'erne, og i *Juridisk Grundbog* (1962) er der et stort kapitel om sproget. Afsnittet Juridisk stil og sprogbrug kendes af de fleste jurister, og de principper der fremlægges der, har dannet udgangspunkt for de fleste senere beskrivelser – i nyere tid dog i et mere nutidigt og mindre lærd sprog.

Gennem hele sidste århundrede har den særlige kancellistil som lovene er affattet i, jævnligt været diskuteret, og der har været forslag i Folketinget om der kunne gøres noget, så lovene og statstjenestens breve (de såkaldte *skrivelser*) til borgerne kunne formuleres, så de var lettere at forstå (Karker 1973).

I midten af 1900-tallet var der i Danmark, Norge og Sverige en parallel fokusering på det særlige juridiske sprog og dets ubegribelighed for almindelige mennesker, og som Kjøller påpeger (Kjøller 2004) er det et særligt nordisk træk at sætte læseren og dennes evne til at forstå teksten som det primære for den sproglige affattelse af love og administrative tekster. I Sverige skriver Wellander bogen *Kommittésvenska. En undersökning och et försök till riktlinjer*, 1950, og fra 1967 stammer en svensk publikation som givetvis har været inspirationskilde for den danske, nemlig Statsrådsberedningen: *Språket i lagar och andra författningar*. I Danmark bliver der i 1958 oprettet en særlig afdeling i Justitsministeriet som fik til opgave at rådgive de øvrige ministerier om loves affattelse. Denne rådgivning omfattede også det sproglige. I 1955 blev Dansk Sprog-nævn oprettet, og nævnet fik som en af sine opgaver at rådgive og vejlede offentlige institutioner i sproglige spørgsmål. Med professorerne Peter Skautrup og Paul Diderich-

sen som de første formænd for nævnet fik arbejdet med det offentlige juridiske sprog en central stilling, og i 1969 udkom *Vejledning om sproget i love og andre retsfor skrifter*. De svenske forbilleder har også været forudsætningen for toldkontrollør Kaj Niensens vejledning for Toldvæsenet af 1.10.1966 i den såkaldte *Systematisk maskinskrivning*, som udover angivelser af margener mv. indeholder et større kapitel om sproget, fx:

skrivelser (*skal formuleres*) så klart og tydeligt, at der ikke kan opstå tvivl om indholdet. ... Og mens man skriver, må man have modtageren i tankerne

Vejledningen fra 1969 ligger tæt op ad den svenske tilsvarende vejledning, både i titel, disposition og indhold. Fx benyttes der i den svenske (og i toldvæsenets ditto) omskrivninger af betænkelige formuleringer i skabelonen ”før og nu”, fx ”*Skriv inte: ... Skriv hellre: ...*”, i den danske er den pædagogiske fremstilling ”nu og før”, fx ”*Eksempel: ... bør foretrækkes for ...*”

Vejledningen var konciperet af daværende amanuensis i Dansk Sprognævn Arne Hamburger og den daværende repræsentant for Justitsministeriets Lovkontor i nævnets bestyrelse, Ole Espersen. På basis af et udvalg af love og bekendtgørelser fandt man frem til de sproglige karakteristika som gav teksterne et kancelliagtigt præg, og som derfor med fordel kunne skrives om. F.eks. står der om kancellisløjfen, som Norden er enig at fordømme:

I nogle tilfælde kan en relativsætning (henførende ledsætning) bruges i stedet. Eksempel: personer, som bor i kommunen, bør foretrækkes for: i kommunen bosiddende (bosatte) personer.

Vejledningen har haft stor betydning for arbejdet med klarsprog, både inden for og uden for den juridiske verden. I vejledningen opregnes de sproglige træk som erfaringsmæssigt forbindes med snørklet, akademisk, svært tilgængeligt embedsmandsprog. De sproglige træk er opregnet i 13 punkter under 4 hovedafsnit, som dækker almindelige bemærkninger, sætningens opbygning, ord og sætningskonstruktioner og visse ord og udtryk. Der advares mod forvægt, mod at have langt mellem subjekt og verballed, mod at have langt mellem det tidsbøjede verballed og det ikketidsbøjede verballed. Man fraråder passiv, kancellisløjfer, meget lange ord og bestemte juridiske ord og ordforbindelser.

Det er de samme sproglige træk der advares imod i stort set alle senere vejledninger i at skrive godt og klart sprog. Det er også disse sproglige træk som Anne Kjærgaard (2010) fokuserer på i sin afhandling om effekten af sproglig rådgivning. Det er vistnok aldrig videnskabeligt underbygget at disse træk gør en tekst svær at læse og forstå.

Derimod er lix en godt underbygget rettesnor for let og svær tekst. Lixen indeholder to af de sproglige træk som vejledningen også peger på, nemlig længden af den enkelte sætning og længden af det enkelte ord. Jo længere, jo mere vanskelig viser det sig at teksten er at læse. Visse andre stiltræk, f.eks. brugen af passiv og verbalsubstantiver, som vejledningen advarer mod, har dog vist sig ikke altid at være entydigt vanskelige (Løj og Wille 1985, Platzack 1974).

I årene 1972–1990 forestod Forvaltningshøjskolen sammen med Justitsministeriets Lovkontor et kursus i lovtæknik, dvs. et kursus i at skrive lovtækster. Der blev udarbejdet fiktive love, og til slut i kurset blev lovene gransket ud fra en sproglig synsvinkel og med vejledningen fra 1969 som udgangspunkt. Denne granskning blev først varetaget af Allan Karker, siden af Pia Riber Petersen (nu Pia Jarvad).

I 1979 gennemgik Allan Karker (på dette tidspunkt formand for Dansk Sprognævn) et antal love og enkelte uddrag fra Ministeraltidende, og han fik som resultat at antallet af de sprogtræk som der advares mod i vejledningen, faktisk var reduceret, og at lovsproget dermed havde forandret sig (Karker 1982). Arne Hamburger (Hamburger 1986 og 1988) dokumenterede det samme.

Undersøgelserne vedrørte lovsproget, som naturligt nok har haft afsmittende virkning på officielt sprog i øvrigt. Fædrene til vejledninger og undervisning af jurister fandt således god effekt af arbejdet med lovsprogets forandring, mens andre (fx Kjølner 2004) finder at udviklingen gik temmelig trægt, og Kjærgaards ph.d.-afhandling (2010) dokumenterer det samme. Becker Jensen (1990, 2007) peger på at ændring af sproget i institutionernes tekster næppe er et sprogligt problem, men snarere et organisatorisk problem, og en særlig sproglig udformning er en del af institutionens ansigt udadtil og institutionens faglighed.

En populær udgave af vejledningen fra 1969 var publikationen – og *uden omsvøb, tak* (1981), udgivet i utallige oplag af Statens Informationstjeneste. Den var udarbejdet af konsulent i Statens Informationstjeneste, Bent Møller, og Erik Hansen, professor i moderne dansk ved Københavns Universitet og på den tid formand for Dansk Sprognævn.

Selvangivelsen 1976

Statsskattedirektoratet bad i 1975 Dansk Sprognævn om dette kunne medvirke til sproglig revision af selvangivelsen med den tilhørende vejledning. Den konkrete anledning var at direktoratet planlagde at adskille selvangivelserne i to: en ny, forenklet selvangivelse og den hidtidige store selvangivelse. Daværende formand, Allan Karker udtrykte at Sprognævnet var på en gang opløftede og skræmte over denne ansvarsfulde opgave (referat af Arbejdsudvalgsmøde i Dansk Sprognævn 12.12.1975). Opgaven blev overdraget til Pia Jarvad og Henrik Galberg Jacobsen som gav en sproglig revi-

sion af den nye forenkede selvangivelse (S 13), vejledningen til den store selvangivelse (S 80), og endvidere til oplysningseddelen fra arbejdsgiver til arbejdstager og en lille vejledning. Selv om Statsskattedirektoratet ikke ønskede at vi gav forslag til at omdisponere stoffet, har vi dog alligevel gjort det, fx foreslået at sømænd og kvinder i visse livssituationer opføres i forskellige afsnit trods det at de skattemæssigt skulle behandles ens. Selve omdisponeringen af stoffet betød at teksten blev modtagerorienteret og ikke længere afsenderorienteret. Målet med omskrivningen var at gøre teksten mere alment forståelig og mindre frastødende, men skulle dog holde et stilleje som ikke giver mindelser om en statsinstitution der taler ned til skatteyderen.

Selvangivelsen 1976 kom fra Skattevæsenets side til at bestå af adskillige skemaer: S 10 (2 stk.: en mini og en maxi hvor forskellen ligger i hvor komplicerede skatteforhold der er tale om, dvs. en overordnet modtagerorienteret informationssektion), S 11 for mandlige husejere, S 13 til mandfolk og ugifte kvinder (som har ens skattemæssige forhold, dvs. afsenderorienteret), S 14 for gifte kvinder med indtægt, S 11a for gifte kvinder uden indtægt, S 13a for mænd med flere ejendomme, S 80 fælles vejledning, og som rosinen i pølseenden publikationen *Kom restskatten i forkøbet*. De sproglige træk, som vi tog fat i, var de sædvanlige: brugen af direkte henvendelse til læseren med 2. person (med *De – du* er slet ikke på tale i 1976). Det var en stor og meget diskuteret ændring som var svær at bære gennem hos juristerne i Statsskattedirektoratet. Det betød at udtryk som *den gifte kvinde, han, hun, den, person, pågældende, vedkommende* udgik, fx

Er fristen for en persons indsendelse af selvangivelse forlænget ... (1975)
Hvis De har fået forlænget fristen for indsendelse ... (1976)

Den, der undlader at indgive selvangivelse ... kan straffes (1975) >
Hvis man lader være med at aflevere selvangivelse ... kan man blive straffet (1976)
*Hvis De lader være med ...

En direkte tiltale blev dog for direkte i betragtning af den alvorlige karakter afsnittet havde, men ellers blev *De* oftest brugt.

Den anden meget afgørende ændring fra 1975 til 1976 er brugen af overskrifter og opbrydning af teksten i større afsnit med underrubrikker, fx *Hvordan skal en kvinde udfylde sin selvangivelse?* med underrubrikker som *Har De været gift hele året?* og *Har De været gift en del af året?* med tilhørende underrubrikker.

Dertil kommer syntetisk konstruktion omskrevet til analytisk, omformulering af passiv til aktiv, verbalisering af verbalsubstantiver, opløsning af genitiv, især objektiv genitiv og de særlige kancellisløjfer. Når informationer ikke længere indgår i en hierar-

kisk sætningsstruktur, har det været nødvendigt at indføre en række ord der forbinder hen over sætningsgrænsen som *dog, kun, men, derfor, alligevel, imidlertid, tværtimod, for det første/... andet*. Her er som illustration 1975-udgaven først, dernæst 1976.

B. Sygehuspersonale

For sygehuspersonale, der aflønnes med en bruttoløn, hvori der foretages fradrag for bolig på sygehuset med et af sygehuset fastsat fradrag i lønnen, vil indkomstansættelsen være at foretage på grundlag af hele bruttolønnen. For sygehuspersonale, der aflønnes med kontant løn plus en bolig på sygehuset, ansættes normalværdien af kost og logi efter de under A anførte satser.

B. Sygehuspersonale

Personale, der bor på sygehuset

1. Hvis De betaler husleje ved at sygehuset trækker et fast beløb fra Deres bruttoløn, skal De ikke føre værdien af kost og logi på selvangivelsen. Men til gengæld skal De så anføre hele bruttolønnen (altså huslejen medregnet) som indtægt.
2. Hvis De ikke betaler særskilt husleje, men boligen blot er en del af Deres løn, skal De føre værdien af kost og logi på som indtægt. Den skal så beregnes på samme måde som under punkt C.

På grund af de mange skemaer om samme sagsforhold i forskellige versioner viedes særligt ensartningen af ord og terminologi opmærksomhed, fx *transportgodtgørelse* versus *befordringsgodtgørelse*, *barsel* versus *fødsel*, *børnebidrag* versus *underholdsbidrag til børn*, og almene ord med særlig betydning, fx *ejendom* som i Statsskattedirektoratets ordforråd også inkluderede ubebyggede grunde.

Så vidt, så godt, selvangivelsen fik en god modtagelse i pressen, den blev anmeldt også for det sproglige, og den har fået afgørende indflydelse for det videre arbejde med klarsprog i det offentlige, ikke mindst i Statsskattedirektoratet, som siden 1976 har fortsat arbejdet med skemaerne og teknisk forbedring af sproget lige op til 2008 hvor man gik over til selvangivelse på nettet.

Men hvordan gik det så med udfyldelse af selvangivelsen i 1976, kan man spørge. Ikke godt. Skidt faktisk, 1976-selvangivelsen havde en usædvanlig høj fejlprocent. Selvangivelsessituationen er at man skriver af fra sidste år, og kun nye livssituationer kræver vejledning. Man læser nok vejledninger, men kun nødigt, Skattevæsenet er ikke ens medpart, og har man behov for hjælp af en medpart er det publikationen *Snyd ikke Dem selv i skat*, som blev udgivet i store oplag hvert år, som man tyr til. Motivet hos Skattevæsenet er at vi udfylder selvangivelsen korrekt med tallene i de rigtige ko-

lonner, mens motivet i *Snyd ikke Dem selv i skat* er mere spiseligt for skatteyderen på trods af at *Snyd ..* er skrevet i samme kancellisprog som skattevæsenet. Et par år efter denne selvangivelse, gik Statsskattedirektoratet over til optisk læsning af de udfyldte selvangivelser, og i den anledning brugte man store summer i en reklamekampagne som skulle lære os at lade være med at gennemstrege 7-tallet – et ikke helt modtagerorienteret tiltag.

Klaus Køller (1977) anmeldte selvangivelsen 1976 i sprogtidsskriftet *Mål & Måle*, og han skrev blandt andet at folk slet ikke er dumme, og ”væsnerne” ikke særligt uforståelige – slet ikke i et historisk perspektiv. Teknisk og sprogligt set var den nye selvangivelse bedre, men han skriver videre at det at udfylde sin selvangivelse korrekt er der to grunde til: frygt for straf for at snyde skattevæsenet og frygt for at snyde sig selv for fradrag. Den bedste selvangivelsesvejledning er derfor **Sidste års vejledning**, dvs. at alt holdes uforandret, mens der gives vejledning når der sker ændringer i den familieøkonomiske situation. Den erkendelse tager omskrivningen ikke hensyn til. Han konkluderer ”-- venner, vi har langt igen”.

Birgitte Agerholm:

Nu: Et sprogprojekt, der virker!

Skatteministeriet i Danmark (SKAT) har noget, som vist nok er usædvanligt – et sprogprojekt, der fungerer rigtig godt. En af årsagerne til succesen er, at timingen var rigtig, da sprogprojektet blev født. Sprogpolitikken i ministeriet blev skabt på et tidspunkt, hvor ledelsen ønskede at ændre sprogtone, signalværdi og image i den daglige drift som et naturligt led i en større omstillingsproces og som en del af en ny strategi for nye, ændrede opgaver. Sprogpolitikken blev introduceret over for alle medarbejdere, medlemmende og andre interessenter stort set på samme tid – og den blev ikke markedsført som ”en god ide”, men som en nødvendighed for at nå de nye mål.

I 2005 blev skatteforvaltningen i Danmark totalt omorganiseret. Virksomhedsstrategien blev også ændret, og forvaltningen gik fra at være en kontrolmyndighed til at være mere vejledende og informativ i det daglige arbejde.

Allerførst etablerede man en projektgruppe, som besøgte medarbejderne og forklarede om nødvendigheden af at skrive godt og direkte i breve og vejledninger, både eksternt og internt. Det var inden selve arbejdet med at rette kancellisløjer og passivformer for alvor gik i gang, og inden der blev tilbudt skrivekurser.

Projektgruppen begyndte også at måle på effekten af omformulerede breve. Efterhånden indså medarbejderne, at det sparer resurser, giver færre telefonopkald, øger kundernes tilfredshed og optimerer retssikkerheden for borgerne, når myndigheden skriver ligefremt, imødekommende og med modtageren i fokus.

Derefter gik det egentlige sprogarbejde i gang. Alle standardbreve, juridiske vejledninger m.m. blev omskrevet i skrivegrupper, der bestod af forfattere med forskellig faglig baggrund (sagsbehandlere, jurister og kommunikatører). Samtidigt skete en kvalitetssikring af indholdet sideløbende med omskrivningen, fordi de relevante faggrupper (brugerne) altid blev hørt under omskrivningen. Og det var en af nøglerne til projektets succes.

Skatteministeriets sprogpolitik lever fortsat i bedste velgående, selv om alt ikke er blevet perfekt. Nogle områder har været svære at skrive om, andre kunne være skrevet bedre om, og flere mangler stadig at blive omskrevet. Men sagsbehandlere er blevet åbne for sproglige forandringer, og lederne erkender, at sprogarbejdet rummer effektiviseringer og sparer resurser.

Og nok vigtigst af alt: Medarbejdere og ledere respekterer nu, at sprogarbejdet er en løbende proces. Selv om sprogarbejde er ”blødt, organisk” arbejde, bliver det nu betragtet som en ”hardcore” del af dagligdagen på Skatteministeriets område, alene fordi det er forretningsmæssigt fornuftigt!

Litteratur

- Becker Jensen, Leif, 1990: *Kancellistil eller Anders And-sprog*. Roskilde: Papirer om faglig formidling RUC, nr. 21.
- Becker Jensen, Leif, 2007: Klarsprog – kommunikationsteknik eller holdningsændring? I: Pia Jarvad og Ida Elisabeth Mørch (red.): *Klart sprog er godt sprog*, s. 11–24. København: Dansk Sprognævn.
- Eyben, W.E. von, 1989: Dommen – Sproget. I: *Juridisk Grundbog*, bd. 3, s. 11–62. 4. udgave. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag (1. udgave 1962).
- Hamburger, Arne, 1986: Godt nyt om juristdansk. *Nyt fra Sprognævnet*, nr. 2, s. 6–9. København: Dansk Sprognævn.
- Hamburger, Arne, 1988: Officiel sprogbrug. I: *Sproget her og nu*, s. 146–156. København: Dansk Sprognævns Skrifter 14.
- Hansen, Erik, 1987: *Ping- og pampersprog*. 2. udg. (1. udgave 1971). København.
- Karker, Allan, 1973: Dansk lovsprog og kancellistil. *Sprog i Norden*, s. 61–73.
- Karker, Allan, 1982: Ti år efter eller Lovsprogets forandring. I: *Festskrift til professor, dr. jur. W.E. von Eyben*, s. 191–207. København.
- Kjærgaard, Anne, 2010: *Sådan skriver vi – eller gør vi? En undersøgelse af de tekstlige effekter af to sprogpoltiske projekter i Danmarks Domstole og Københavns Kommune og af årsagerne til projekternes gennemslagskraft*. Ph.d.-afhandling. København.
- Kjøller, Klaus, 1978: En idiotsikker selvangivelse. *Mål & Mæle* nr. 1, s. 8–13.
- Kjøller, Klaus, 2004: *Tekst for viderekomne. Tekstproduktion og sproglig rådgivning*. Frederiksberg.
- Løj, Mogens og Niels Erik Wille, 1985: Kan vi undvære passiv? Eller: Kan passiv virkelig undvære? I: *Nydanske studier og almen kommunikationsteori* nr. 15, s. 5–42. København.
- Møller, Bent og Erik Hansen, 1981: *– og uden omsvøb, tak*. København: Statens Informationstjeneste.
- Nielsen, Kaj, 1966: *Systematisk maskinskrivning*. København: Toldvæsenet.
- Platzack, Christer, 1974: *Språket och läsbarheten*. Lund: W.W.K. Gleerup.
- Skautrup, Peter, 1944–1968: *Det danske sprogs historie*. København: Gyldendal.
- Statsrådsberedningen, 1967: *Språket i lagar och andra författningar* (af 25.1.1967). *Vejledning om sproget i love og andre retsfor skrifter*, 1967. København: Justitsministeriets lovfdeling.
- Wellander, Erik, 1950: *Kommittésvenska. En undersökning och et försök till riktlinjer*. Stockholm.

